

Refet Paşa'nın İstanbul'a Girişi ve Tıbbiyelilerce Karşılması

Alev GÖZCÜ*

ÖZET

Askeri Tıbbiye, Türkiye'nin yakın tarihinde önemli ölçüde rol oynamış bir eğitim kurumudur. Meşrutiyet hareketi içinde önemli ölçüde ülke sorunlarıyla ilgilenmiş bu okulun öğrencileri, Birinci dünya Savaşının felaket dolu günlerinde ve Türk -Yunan Savaşı'nda da aynı duyarlılığı göstermiştir. Savaşın bitiminden sonra Refet Paşa'nın İstanbul'a girişinde onu coşkuyla karşılayanlar arasında Askeri Tıbbiye öğrencileri de bulunuyordu.

Bu makale Refet Paşa'nın İstanbul'a girişinde Tıbbiyeliler ve halk tarafından coşkulu bir biçimde karşılanışını ele almaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Askeri Tıbbiye, Refet Paşa, İstanbul, Türk- Yunan Savaşı*

Entry of Refet Pasha to Istanbul and Welcoming of Military Medical Students

ABSTRACT

Military medical school is an educational institution, which has played a significant role in the recent history of Turkey. Students of this school significantly dealt with the problems of the country in the constitutionalism movement. Also they showed awareness in the days of the catastrophic the first world war and in the Greco-Turkish war. After the end of the war, military medical students have been situated in among the enthusiastic crowd at the entry of Refet Pasha to Istanbul too.

This paper evaluates the ebulliently welcoming of the at entry of Refet Pasha to Istanbul by military medical students and public.

Keywords: *Military medical school, Refet Pasha, Istanbul, Greco-Turkish War*

Giriş

20. Yüzyılda gerçekleşen pek çok gelişme birçok yönden insanlığın ortak hafızasında derin izler bıraktı. Yüz yıl içinde yaşanan kimi olaylar, oluşum nedenleri, süreci ve sonuçları açısından insanlık tarihinde "ilk kez gerçekleşiyor olmak" gibi bir nitelik taşıdı. 1914 ile 1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, gerek nedenleri, gerek boyutları ve gerekse sonuçları açısından, 20. Yüzyılın ilk başta hatırlanması gereken son derece önemli bir olaylarından biri oldu. Bu savaş, bir son olmayıp aksine meydana getirdiği sonuçlarla kendisi yeni çatışmaların da başlıca nedeni oldu ve dünya, kendini yeni hesaplaşmaların içinde buldu. Savaş eylemi olarak bitmiş gibi görünse de çözülemeyen sorunlar, savaştan sonraki dönemde, çözüm arayışları içinde önemli gerilimlere neden oldu. Böylece neden olduğu toplumsal ve bireysel temelde büyük olayların ana nedenini kendi içinde taşıyan etkileriyle Birinci Dünya Savaşı, unutulmaz özellikleriyle insanlığın ortak hafızasındaki yerini aldı.

* Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, alev.gozcu@den.edu.tr

Uzun süren savaş boyunca yaşananlar; devletler açısından bakıldığında savaş öncesi beklentilerini karşılayacak niteliklerden uzaktı. Hem İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Blok'u hem de Almanya'nın liderliğini yaptığı İttifak Devletleri ortaya çıkan sonuçlardan memnun değildi. Savaşan taraflardan biri olan Almanya ağır bir yenilgiye uğrayarak, Versay Antlaşması ile savaştan çekildi. Osmanlı Devleti ise olağanüstü bir dağılma süreci yaşadı.

Savaşın ekonomik boyutları, savaşan her iki taraf için de olağanüstü derecede oldu. Savaşın ekonomik yönden devletlerin üzerine yüklediği ağır ekonomik yük, her ülkenin kamuoyunda bıkkınlıklar yarattı. Savaş sonrasında pek çok ülkede mali yönden önemli düzenlemeler gerekli oldu. Almanya ile birlikte; onun bağlaştığı olan Osmanlı Devleti de savaşı kaybedenler arasında yer aldı. Savaş, 30 Ekim 1918 tarihli bırakışma ile birlikte Osmanlı Devleti için bitmiş gibi görünüyordu. Buna karşın ülkede savaş sonrasında Müttefikler tarafından gerçekleştirilen işgaller, Anadolu'da Türklerin, direniş ve İstiklal Mücadelesine yönelmelerine neden oldu. Osmanlı Devleti'nden geriye kalan topraklar için Batılı Devletler kendi öngörülerini doğrultusunda bir siyaset uygulamaya çalıştılar.

Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakan güçlü devletler, onun için öngördükleri Sevr Antlaşması'na giden yolları adım adım oluştururken, öte yandan da eylemli olarak işgal hareketlerine başlamışlardı. Mondros bırakışması sonrasında Osmanlı Devleti'nin elinde kalan pek çok toprak işgal güçlerince ele geçirildi. Bu işgaller arasında devletin başkenti İstanbul'da vardı.

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'un resmen işgaliyle ilgili kararlarının arkasında, Osmanlı Devleti'ne I. Dünya Savaşı sonrasında imzalatmak istedikleri Sevr Antlaşmasının şartlarını kabul ettirmek amacı vardı. Bunun yanı sıra işgalciler İstanbul'un kontrolünü ellerinde tutarken bir yandan da, Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki milliyetçi mebusları da denetleyeceklerini düşünmüşlerdi¹. Mehmet Temel, bu işgalle birlikte İstanbul'da İtilaf Devletleri arasında çıkar çatışmasının yaşandığını, şehrin genel sorumluluğunun kime ait olacağını sorun yarattığını ve özellikle İngiltere'nin işgalin öncüsü olmaya gayret ettiğini belirtmektedir².

İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesi aynı zamanda somut bir gerçeği daha ortaya koydu: Devletin başkenti işgal edilmekle, onun egemenlik erki bütünüyle elinden alınmış oldu³.

"İşgalle birlikte İtilaf Devletleri'nin baskıları ve keyfi uygulamaları artmış gerek Türk resmi memurları, gerekse İstanbul halkı ikinci sınıf muameleye tabi tutulmuştur. Savaştan sosyo-ekonomik çöküntü ile çıkan halk, tamamen ümitsizliğe ve geçim derdine düşmüştür⁴."

Osmanlı saltanatı tutsak kalmış bir durumdayken, devletin ve ulusun kaderinde etkili olan yöneticiler bütünüyle yetkilerini yitirmiş gibiydiler. Ülke içinde sivil ve asker bürokrasi, yerel eşrafla birlikte yaygın biçimde işgal eylemlerine karşı direniş ruhunu kendi içinde geliştirmek çabasına girdi⁵. Bu süreç zorlu bir süreçti. Bu devrimsel

¹Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1998,s.5.

²Temel, *a.g.e.*, s.6.

³Betül Aslan, *Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991.

⁴Temel, *a.g.e.*,s.275.

⁵Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde başlayan İtilaf Devletleri'nin işgallerine karşı pek çok direniş gerçekleşmişti. Ülkede işgal karşıtı kongreler toplanmış, haksız işgalleri protesto

kalkışma, hem yaygın bir örgütlenme hem de izlenecek güçlü bir diplomasiyi gerekli kılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) önderliğinde gerçekleşen ulusal örgütlenmenin hedeflerini uzun süre hem iç hem de dış kamuoyu algılamakta zorlanmıştı. Anadolu halkının direnişini niteliği ve boyutları üzerine kafalar karışık görünüyordu. Yurtseverlik duyguları bu dönemde oldukça artmış; işgallerle birlikte, ulusa ve ulusu oluşturan bireylere temel insan haklarına ve uluslararası hukuka aykırı biçimde uygulanan politikalar, yurtsever kesimlerin bu haksızlıklara karşı duruşuna da neden olmuştu.

Askeri Tıbbiye, kurulduğu yıllardan o günlere uzanan süreçte, yurtseverlik duygularının yeşerdiği yerlerdendi. Tıbbiyeli kimliğini edinmiş yurtseverler, yurtlarının geleceğiyle ilgili büyük endişe yaşıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa ile 19 Mayıs 1919 günü Anadolu'da başlayan ulusal direniş pek çok kişi ve kesim tarafından bir "macera/serüven" olarak nitelenirken; bu ocaktan yetişmiş çok sayıda yurtsever hekim, ülkelerinin geleceği karşısında büyük kaygılar içine düşmüş, İzmir'in işgalinden sonra örgütlenme ve yurt savunması düşüncesinde hemen uzlaşmış gibiydiler.

Kimilerince bir serüven olarak görülen bu hareket, sonunda bütün bir ulusun imha edilmesi riskini taşımakla birlikte, topyekûn kurtuluş için tek çözümdü. Mustafa Kemal Paşa, bu duyguyu iyi yakalamış ve yurtsever kesimlerin desteğini büyük ölçüde almıştı. O'nunla birlikte Samsun'a hareket eden 18 arkadaşı vardı. Bunlardan bir tanesi de İstiklal Savaşı'ndan sonra ilk kez TBMM adına İstanbul'a gelen Kurmay Albay Refet Bey (3. Kolordu Komutanı) idi. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadolu yolculuğuna başlayan kişiler arasında Dr. İbrahim Tali (Öngören) ve Dr. Refik Bey (Saydam) gibi önemli Tıbbiyelilerin de oluşu, onların yurtseverlik duygularının ve ülkelerine bağlılıklarının somut bir göstergesiydi⁶.

Nitekim Sivas Kongresi sırasında; Askeri Tıbbiye adına kongreye katılmak için gönderilmiş olan Hikmet Bey (Boran), işgallere ve mandaya karşı olduğunu kongre üyelerine haykırırken; Mustafa Kemal Paşa'ya en büyük desteği vermiş bulunuyorlardı⁷. Bu manzaraya tanık olan Mazhar Müfit Kansu eserinde " *Hikmet isminde askeri tıbbiye talebesi delegeşi olan bir genç, İstanbul efendi ve paşalarına vatanseverlikte, memleketçilikte, milliyetçilikte rehber ve örnek olacak ölçüde doğru düşüncenin, milli inan, heyecan ve imanın sahibi bulunuyordu. Bu genç de Paşa'nın odasında idi. Sanki birdenbire ateş ve heyecan kesilmiş olarak, yüksek sesle: '- Paşam, murabhası bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya istiklal davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem... Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle ret ve takbih ederiz. Farzı muhal, manda fikrini siz kabul ederseniz siz de reddeder, Mustafa Kemal'i vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı olarak adlandırır ve tel'in ederiz'*" dediğini anlatmaktadır⁸. Mustafa Kemal Paşa Tıbbiyeli

mitingleri yapılmıştır. Bu konuda bkz: İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direniş'ten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkezîyesi ve İbrahim (Tabtakılıç)Bey*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara,1989, ayrıca Bülent Tanör *Türkiye'de Kongre İktidarları*, YKY, İstanbul,2002.

⁶Önay Yılmaz, *Bandırma Yolcuları- Mustafa Kemal ile "Kurtuluş" Destanını Başlatanların Öyküsü*, Alfa Yay., İstanbul, 2008,s.21-22.

⁷Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009, s.s. 247-248.

⁸ Kansu, *a.g.e.*,s.,247-248. Ayrıca bkz. Fevzi Çakmak, "Tıbbiyeli Hikmet Örneğinde Gençliğin Milli Mücadeledeki Rolü", *Cumhuriyete Giden Yol*, C 1, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2013, ss.456-471.

Hikmet'in bu sözlerinden son derece etkilenmişti. Sonrasında ise Paşa, Tıbbiyeli Hikmet'e şunları söylemişti: “*Evlât müsterih ol! Gençlikle itibar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz ekalliyette kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz; Parolamız tektir ve değişmez; Ya istiklal, ya ölüm. Tıbbiyeli genç, hemen yerinden fırladı. – Var ol paşam...⁹*”

28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli (Ulusal And) kapsamı uyarınca, daha savaşın başında ortaya konulan sınırlara ulaşmak ve orada özgür ve bağımsız bir yurt oluşturmak için büyük bir mücadele verildi. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk halkının girdiği zorlu savaş, büyük fedakârlıklar sonunda başarıya ulaştı. Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlayan “Büyük Taarruzu” yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu ile artık Türk ulusu için zafer somut olarak ortaya çıktı¹⁰. Bundan sonra zorlu bir süreç Ankara Hükümeti'ni bekliyordu. Bir yandan diplomasi savaşı bir yandan Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un işgalden kurtarılması süreci birlikte yürütüldü. 10 Eylül 1922 tarihi ile 11 Ekim 1922 tarihleri arasında İtilaf Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında çetin diplomatik temaslar gerçekleşti.

10 Eylül 1922'de, Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir'e girmişti¹¹. Ancak askeri harekât durmamış; Bursa üzerinden Çanakkale'ye doğru devam etmişti. 11 Eylül günü Bursa kurtarıldı. Bursa'nın işgali döneminde kentte meydana gelen tatsız olaylar son bulurken; Türkiye Büyük Millet Meclisi Kürsüsü 'ne çekilen siyah örtünün kaldırma anına ulaşılmış oldu. İlerleyen Türk ordusu sonunda Çanakkale sınırlarına dayandı. Bu bölge İngilizlerin denetimi altında bulunuyordu. Gerçekte Türk tarafını en çok düşündüren Yunanistan'ın işgali altındaki Doğu Trakya'ydı. Türk ordusunun Doğu Trakya'ya geçebilmesi için; arada İngilizlerin denetiminde bulunan İstanbul engelini aşması gerekiyordu. Müttefik ordular ve onların donanmaları, Türklerin Çanakkale sınırını aşarak İstanbul üzerinden Doğu Trakya'ya geçmeye yönelmeleri durumunda devreye girebilir; bu kez savaşın boyutu, çok daha genişleyebilirdi¹².

Türkiye tavrını bu süreçte çok net olarak koydu: “*Edirne ve Meriç dabil olmak üzere Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı boşaltmasını ve bölgenin 20 gün içinde TBMM Hükümetine teslim edilmesini, eğer geçici olarak tarafsız güçlere bırakılacak ise güvence verilmesini istedi¹³.*”

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bu isteğini belirten bir notayı 23 Eylül günü Müttefik devletlere verdi. Karşılıklı nota alış verişinden ve özellikle İzmir'de bulunan Türk ulusal önderleriyle küçük çaplı görüşmelerden sonra, 3 Ekim'de Mudanya'da bırakılma görüşmelerinin başlayabileceğine vurgu yapıldı¹⁴.

Mustafa Kemal Paşa Mudanya'da başlayacak konferansta TBMM hükümeti adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın bulunmasından yana tercihte bulundu. Böylece Türk heyeti İsmet Paşa'nın öncülüğünde Batı Cephesi Kurmaybaşkanı Asım

⁹ Kansu, *a.g.e.*,s.,248.

¹⁰ Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç: Yüzbaşı Şerafettin ve İzmir'in Kurtuluşu*, Zeus Kitabevi Yay., İzmir, 2009,s.217.

¹¹ Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç*, s.290; yine bkz. Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Özgür Yay., İstanbul, 2004,s.290-291. Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihanı 'da Mustafa Kemal Paşa'nın 9 Eylül'de girmiş olduğunu ve “*İzmir rıhtımına ilk gelmiş olan süvari birliğinin kumarı Yüzbaşı Şerafettin buna bak kazandığını*” belirtmektedir.

¹² Kemal Arı, “Mudanya Bırakılması'na Uzanan Süreçte Girişimler Ve Doğu Trakya Sorunu”, *Osmanlıdan İşgal Yıllarına Mütarekeden Cumhuriyet Günlerine Mudanya*, Bursa, 2008, s.s.99-107.

¹³ *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*,(Editör Baskın Oran)İletişim Yay.,İstanbul,2009(15. Baskı),s.213.

¹⁴ Arı, *a.g.m.*,s.,99.

Gündüz, Yarb. Tevfik Bıyıklıoğlu Bnb. Seyfi Düzgören ve Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey ile iki kâtipten oluşmuştu. Fevzi Paşa ve Refet Paşa da konferans boyunca Mudanya’da bulundu¹⁵.

3 Ekim 1922 günü başlayan Mudanya’da konferans Konferans’ta İngiltere’yi General Harrington, Fransa’yı General Charpy temsil ederken İtalya adına da General Monbelli katılmıştı. Bu arada savaşın asıl tarafı olan Yunanistan görüşmelere doğrudan katılamamış; ancak Yunanistan adına delege olarak görevlendirilen General Mazarikis ile Albay Sariyanis Mudanya’ya kadar gelmelerine karşın gemiden dışarı çıkmamışlardı¹⁶. Mudanya konferansında Türk delegasyonun başında bulunan İsmet Paşa hatıralarında, “*muharebe neticesinde karşımızda yenilen ve bizimle mütareke yapmak mecburiyetinde olan Yunanlılar, ama karşımıza çıkanlar, bizimle müzakerede bulunanlar müttefiklerdi... Ben mütareke heyetine, Yunan heyeti nerede, diye sordum. Yoktur, gelmedi, dediler. O halde biz bir neticeye varalım, Yunanlılar bunu kabul etmeye mecbur olacaklardır, dedim. İtiraz etmediler*”¹⁷ diyerek bu tabloyu özetlemiştir.

Yunanistan adına gerçekte sürecin nasıl kurgulanacağına önemli olan, Yunanistan’dan daha çok İngiltere’nin ortaya koyacağı tavidir. Görüşmeler sonucunda artık ne Yunanistan’ın Doğu Trakya’yı ne de İngilizlerin İstanbul’u ellerinde tutmalarına olanak olmadığı ortaya çıkmıştı. Mudanya görüşmeleri başladığında, ilk üç gün Doğu Trakya meselesi üzerinde ağırlıklı durulmuştu¹⁸. İsmet Paşa daha konferans başlar başlamaz müttefik heyetine “*Trakya’nın Meriç’e kadar Yunanlılarca tabliye edilmesi*”¹⁹ gerektiğini söyledi.

Sonunda 11 Ekim 1922 günü Mudanya’da Türkiye ile müttefikler arasında imzalanan bırakışma metni 15 Ekim 1922’den itibaren yürürlüğe girdi²⁰. Yunan General Mazarakis başlangıçta Mudanya Mütarekesini, yetkili olmadığı gerekçesiyle imzalamadı. Ancak Müttefik Devletler Mudanya’da kabul edilen maddelerin uygulanacağını duyurunca, mütareke metnini İstanbul’da bulunan Yunan temsilcisi Simopulos 14 Ekim’de onayladı²¹.

Mudanya Mütarekesi büyük ölçüde Doğu Trakya’nın boşaltılması sorununu çözümlenmiş oldu. Üç buçuk yıldır değişik evrelerden geçerek gelişen askeri hareketliliğe son ve Türk- Yunan savaşına da adı geçen mütareke son vermiş oldu²². TBMM Hükümeti ve İtilaf Devletleri arasında gerçekleşen ateşkes görüşmeleri sürerken, olası gelişmeler karşısında, Trakya’nın teslimi söz konusu olacaksa bunun nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin Ankara’da kimi kararlar da alınmıştı. Henüz daha bırakışma imzalanmadan, gelişmelerin ne yönde olacağı ortaya çıkmış olduğu için; Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın önemli yüzlerinden ve kişiliklerinden biri olan Refet Paşa(Bele), 9 Ekim 1922’de TBMM Hükümeti adına İstanbul ve Trakya Fevkalade Temsilcisi olarak

¹⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, Bilgi Yay.,Ankara,1998,s.273.

¹⁶Turan, *a.g.e.*,s.273.

¹⁷İsmet İnönü, *Hatıralar*,(Yayına Hazırlayan Sabahattin Selek), Bilgi Yay.,Ankara,2006,s.301.

¹⁸ İnönü, *a.g.e.*,s.,305.

¹⁹ İnönü, *a.g.e.*,s.,305.

²⁰Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938 Cilt III*, Remzi Kitabevi,1999,s.,43

²¹*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*,(Editör Baskın Oran)İletişim Yay.,İstanbul,2009(15. Baskı),s.214.

²² *A.g.e.*,s.214.

atandı²³. Refet Paşa, Ankara Hükümeti tarafından Trakya'yı teslim almakla görevlendirilmiş ve aynı zamanda İstanbul'da Ankara Hükümeti'ni temsil etme görevlerini de yerine getirecekti²⁴. Milli Mücadele Komutanlarından Kazım Özalp, "Trakya'nın teslim alınmasında Refet Paşa'nın görevlendirilmesinin Başkumandan tarafından uygun görüldüğünü"²⁵ belirtmektedir.

Refet Paşa (Bele) bu yeni ve önemli görevin kendisine verilmesinden sonra çalışmalara başladı. O, bırakışma görüşmeleri sürerken, Mudanya'da Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa'nın askeri konuları danışacağı kişilerden oluşan grubun arasında yer alıyordu. Kendisine verilen yeni görevin gereklerini yerine getirmek için Mudanya'dan ayrılan Refet Paşa, 15 Ekim 1922 günü Ankara'ya ulaştı. Ankara'ya gelişinden kısa bir süre sonra İsmet ve Fevzi Paşa ile birlikte Doğu Trakya'da kurulacak olan Jandarma Teşkilatı ve Trakya İşlerini görüşmek üzere Mustafa Kemal Paşa'yla buluşmak üzere Bursa'ya geri döndü²⁶. Mustafa Kemal Paşa, Bursa'ya giderek, Mudanya'ya yakın bir yerde bulunmak istemiş ve hatta ara ara ordunun ileri gelenleriyle görüşmeler yaparak, Mudanya Konferansında Türkiye'yi temsil eden kurula psikolojik bir destek vermek istemişti. Mudanya Konferansının sonuçlarının ne olabileceğini ve olası gelişmelerin nasıl bir seyir izleyebileceğini görüşmek üzere, ordu komutanları Bursa'da kapsamlı bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra Fevzi Paşa (Çakmak), İsmet Paşa (İnönü), Kazım Paşa (Karabekir) ile Kazım (Özalp) Paşa yer almıştı. Bu süreçte Refet Paşa'nın görevine ilişkin konular da ele alınarak, bu görevin yerine getirebilmesi için önemli kararlar alındı²⁷.

Paşa, görevini yerine getirmek için harekete geçtiğinde; İstanbul'da Anadolu'dan İstanbul'a geçen askeri birliklere ve onun başında yer alan komutanlarla ilgili takınılacak tavır çok önemliydi. Sultan ve Halife hala ülkede ve iş başındaydı. İstanbul'da ulusal savaşa muhalif olarak bakmış pek çok gazete ve gazeteci yer alıyordu. Her ne kadar son zamanlarda kalem değiştirmiş olsalar da, savaşın başladığı günlerden son aşamaya kadar, ulusal hareketin içeriğini, boyutlarını ve amaçlarını anlamakta pek de hoşla gidecek görüntü ortaya koyamamışlardı. Refet Paşa, İstanbul'a Türk jandarma birlikleriyle geldiğinde, sultan halife yanlılarıyla karşılaşacağı gibi, Müttelik güçlere bağlı askeri birliklerle de karşı karşıya gelebilecekti. Beklenmeyen bir olay pekâlâ süreci büyük bir kırılmaya yol açabilir ve moral bozacak gelişmeler yaşanabilirdi. Bu tür gelişmelerin olabileceği sezgisiyle hareket eden Mustafa Kemal

²³Ayfer Özçelik, "Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'da Durum (Felah Grubu Raporlarına Göre)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.3, S.9, Ankara 1992, s.23. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/803/10239.pdf>

²⁴Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C 4, Atatürk Kültür, Dil ve Tarihi Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay.,Ankara, 1996, s.739.

²⁵Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922 I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarihi Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay.,Ankara,1998,s.,236.

²⁶Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938 Cilt III*' s.,43'de Gazi Mustafa Kemal Paşa yanında Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa, Doğu Cephesi Kumandanı Kazım (Karabekir) Paşa ve Refet Paşa'yla birlikte 16 Ekim 1922'de Bursa'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrıldığını belirtmekte ve Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da Refet Paşa'ya İstanbul ve Trakya'nın milli kuvvetlerce geri alınması gibi şerefli bir hareketin kumandanlığını verdiğini söylemektedir.

²⁷Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C.I-III, Temel Yay., İstanbul 2011, s.150.

Paşa bu konularla ilgili olarak Refet Paşa'ya özel talimatlar vermiş ve öğütlerde bulunmuştu²⁸.

15 Ekim 1922 günü İngiliz, Fransız ve İtalyan kurulları bir bildiri yayınlayarak, Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltacağını duyurmuşlar ve bu yönde çalışmalara da başlamışlardı²⁹.

Refet Paşa TBMM'yi temsilen bir kısım jandarma kuvveti ile 19 Ekim 1922 Perşembe günü, Gülnihal Vapuru ile Mudanya'dan İstanbul'a hareket etmişti³⁰. "*Gülnihal Vapuru, İstanbul Limanı'na girdiğinde Haydarpaşa önlerinde İstanbul'un ileri gelen yöneticileri tarafından karşılandı ve ardından maiyeti ile birlikte Kabataş iskelesinden karaya çıktı*"³¹.

Bu sırada İstanbul'da ise Refet Paşa ve onunla birlikte gelenleri karşılamak üzere hazırlıklara başlanmıştı. Bu nedenle büyük bir merasim programı yapılması düşünülmüyordu. Başta İstanbul ahali olmak üzere Darülfünun (Üniversite) ve büyük mektepler, resmi ve özel okul öğrencileri, çeşitli dernek ve cemiyetler, hayır kurumları, Refet Paşa'nın gelişi için hazırlanmaktaydılar³².

Refet Paşa'yı karşılama hazırlıkları içinde ön planda yer alan kurumların başında Tıbbiyenin öğretmen ve öğrencileri geliyordu. Tıbbiye, Milli mücadeleye en başından beri hep destek olmuş; bilgileri, azim, kararlılık ve cesaretleriyle hep ön saflarda yer alarak başkalarına da örnek olup cesaret vermişlerdi. Daha önce de belirtildiği gibi örneğin, Sivas Kongresi günlerinde mandacılığa en başta karşı çıkanlar arasında Tıbbiyeli Hikmet Bey vardı³³.

Tıbbiyelilerin işgal döneminde yaşadıkları çeşitli zorluk ve sıkıntılara karşın yine de yılmadan işgallere karşı direnmeleri, mandayı kabul etmemeleri son derece önemliydi. Mustafa Kemal Paşa ise gençlere ve onların genç ve idealist düşüncelerine hep önem veriyordu. Nitekim Anadolu'nun işgali evrelerinde pek çok önemli mitingin düzenlenmesinde bu okul öğrencileri büyük rol oynamışlardı. Aynı zamanda bu gençlerin girişimleriyle İzmir'in işgali sonrası eylemlerde bulunmuşlar ve milli davayı destekleme mitingleri düzenlemişlerdi³⁴. Tıbbiyelilerin milli mücadeleye katılma istek ve eğilimlerini ulusal direnişin, gerek kongreler gerekse cephe safhasında görmek mümkündür.

Gülnihal Vapuru ile İstanbul'a gelen Refet Paşa, iskelede büyük bir coşkuyla karşılandı. 1918'den başlayarak fiilen ve 16 Mart 1920'den itibaren de resmen işgal altında olan kentin, gerçek sahibinin Türkler olduğunu ve bu kadim Türk toprakların Türkiye'ye ait olduğunu göstermek için Türk askerleri İstanbul'a gelmişlerdi. Bu duygular içinde gençlik ve yurtsever kişilikler büyük bir heyecan ve muhabbet

²⁸ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar...*, s.151. Bu konuda Kazım Özalp de *Milli Mücadele 1919-1922 I* s.237'de "yapılan görüşmelerde Refet Paşa'ya talimat verildiğini" söylemektedir.

²⁹ Feridun Kandemir, "Refet Paşa İstanbul'da", *Yakın Tarih*, s.257 .

³⁰Tahir Hatipoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal İlerlemenin ve Türkçe Eğitimin Öncüsü Tıbbiye*, Ankara, 2011, s.277.

³¹Mustafa Selçuk, Refet Paşa ve 100 Jandarması, *Atlas Tarih Sayı:29*, Ekim-Kasım 2014,s.92.

³² Aslan, *a.g.t.*, s.10.

³³Sivas Kongresi'ne (4-11 Eylül 1919) İstanbul Tıp Fakültesi öğrencileri adına, Askeri Tıp öğrencilerinden Hikmet BORAN katılmıştı. O, Tıbbiye'yi ve gençliği temsilen Sivas Kongresine katılan tek öğrencidir. Bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009, s.s. 247-248.

³⁴Hatipoğlu, *a.g.e.*, s.133.

duygularıyla Refet Paşa'yı karşıyorlardı³⁵. Askeri Tıbbiye öğrencileri bu heyecanın en önde ilerleyen dalgasını yaratan gruplardan sadece bir tanesiydi. O günü anılarında ele alan Dr. Seyfi Nutku Refet Paşa'nın gelişiyile ilgili olarak Tıbbiye'de yaşananları hoş bir anlatımla ele alıyordu. Onun anlattığına göre; Refet Paşa'nın İstanbul'a gireceği söylentilerinin yaygınlaşması ve o günün gelmesi üzerine heyecan en üst düzeye çıkmış; hele Paşa'nın İstanbul'a gelişinden önceki gece, Tıbbiyeli öğrenciler hemen hiç uyumamışlardı. Tıbbiye yatahanesinin penceresinden Sarayburnu açıklarında demirlemiş işgal donanması, her yurtsever gibi, onların da yüreklerini dağılıyordu. Bu görüntünün kalplerde doğurduğu üzüntünün yoğunluğunun etkisiyle Tıbbiyeliler, Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişini, o karanlık günlerin sona erışı olarak görmüşlerdi³⁶.

Seyfi Nutku anılarında şöyle devam ediyordu:

"On gündenden beri talebeler arasında çalkalanan bu söz, bize bir bayram hazırlıyordu. İstanbul sokaklarında çınlayan istila ordusunun nalçalı kunduraları uzaklaşacak, kalplere hançer gibi saplanan palikarya naraları susacak, Tıbbiye koridorlarında beynimizi sarsan conî ıslıkları kısılacaktı³⁷".

Tıbbiye'nin tüm öğrencileri, Refet Paşa'yı Haydarpaşa garında karşılamak ve omuzlarında fakülteye kadar taşıyarak getirmek arzusundaydı. O gün Tıbbiye'de tüm İstanbul'da olduğu gibi yaklaşık dört sene süren işgalden kurtuluşun bayramı vardı³⁸. Dr. Seyfi Nutku anılarında 19 Ekim 1920 günü Tıbbiye'de yaşananları şu şekilde anlatmıştır:

"Botanik dersinin hocası Esat Şerafettin boca kapıda görünmüştü. Kısa boylu, şişman ve yaşlı balıyla sağa sola sallanarak fakülte kapısına yaklaşıırken Tıbbiyeliler etrafını sarmıştı. Hoca Esat Bey "Nasılısınız? " diye Tıbbiyelileri selamladıktan sonra "İmtihandan ve her şeyden evvel konuşacağımız bir şey var" dedi. Arkasından Hoca Esat Bey şöyle devam etti:

"Çocuklar bugün bayatımızın en sevinçli günüdür, Refet Paşa, Anadolu cengâverlerinin temsilcisi, kıymetli Paşamız geliyor, onu karşılayacağız, kucaklayacağız, öpeceğiz, bağrımıza basacağız!" derken sesi gittikçe daha yükseliyor sevinç ve heyecandan gözleri yaşarıyordu. Koşunuz, bahçede ne kadar çiçek varsa, koparınız, her türlüünü, hepsini koparınız, getiriniz!

Oysaki o güne kadar bir çiçeğe değil, bir goncaya bile el sürmek en büyük ceza nedeniydi.

Sonra Hoca Esat Bey devam etti:

" Bir büyük çerçeve yapalım, üzerine bir bez gerelim. Çiçeklerle süsleyeceğimiz sevinç ve minnet sözlerimizi bunun üzerine yazalım!"

Bu sözler Tıbbiyelilerin imtihan heyecanını unutturmuş, bütün bahçedekileri ve haberin tüm fakülteye yayılmasıyla herkesi heyecanlandırmıştı. Ön bahçeden ve bitkiler bahçesinden çiçekler toplandı. İki metre uzunlukta bir metre genişliğinde bir büyük çerçeve yapıldı ve ortasına Amerikan bezi gerildi. Bezin ortasına "Yaşa Millet! Yaşatanlarla Beraber!" sözleri yazıldı. Bu güzel levha çiçeklerle donatılıp bahçe kapısındaki takın üzerine asıldı.

Askeri Tıbbiyeliler Fakülte dışında tabur haline geldiler. Aralarında sivil talebeler de girdi ve hep birlikte "Yaşasın Mustafa Kemal! Yaşasın Kuvay-i Milliye! Yaşasın Mehmetçikler!" diye

³⁵Hakimiyet-i Milliye,19 Teşrin-i evvel 1922

³⁶Seyfi Nutku, "Gençlik Anadolu'nun Temsilcisi Refet Paşa'yı İstanbul'da Nasıl Karşıladi?", *Yakın Tarihimiz*, C III, S. 35 (25 Ekim 1962), ss. 261-263.

³⁷A.g.e., ss. 261-263.

³⁸Metin Özata, *Atatürk ve Tıbbiyeliler*, İzmir, 2007, s.336.

bağırarak Haydarpaşa Garı'na gittiler. Garın içi ve dışı binlerce insan tarafından dolmuştu. Perona ve istasyona 'Hoş Geldiniz Kurtarıcılar!' ve 'Yaşasın Ordumuz' gibi afişler asılmıştı”³⁹.

Refet Paşa için hazırlanan ve bayraklarla süslenen tak. Takın üstünde Mustafa Kemal Paşa'nın resmi yer alırken, altında “Yaşa Millet, Yaşatanlarla Beraber” ifadesi yer alıyor.

TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak İstanbul'a gelmiş olan Refet Paşa'yı Tıbbiye adına karşılama görevine Arif ve Necdet Beyler seçilmişlerdi⁴⁰. Tıbbiye öğrencileri arasında, geceleri uykusuz bırakan büyük bir heyecan vardı; “O gece, Tıbbiye Mektebinin yatakhanesinde, dört senelik istila kâbusundan kurtuluşun bayram havası vardı. Hiç kimse uyuyamamış, herkes ertesi günü trenle Haydarpaşa garına gelecek olan Anadolu'nun ilk temsilcisi Refet Paşa'yı karşılama hazırlığının tatlı heyecanı ve neşesi içinde idi..!”⁴¹

Ve o gün geldi:

Refet Paşa'nın İstanbul'a ayak basması hem Tıbbiyeliler hem de halk tarafından büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılandılar. Paşa trenden indikten sonra adeta yüzündeki gülümsemesi gözlerine yansımış bir halde uzun uzun İstanbul'a bakmış ve “Arkadaşlar, sevgili evlatlarım” diye sözlerine başlamıştı⁴². Refet Paşa burada yaptığı konuşmasında İstanbul'un esaretten kurtulmasının öneminden, muzaffer Türk ordusunun elde ettiği zaferlerden ve barış içine yaşamanın öneminden söz etmekteydi⁴³.

Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi ve burada coşkuyla karşılanışına dönemin gazetelerinde de geniş yer verilmişti. Örneğin, Tevhid-i Efkâr o günü ele aldığı yazısına; “Anadolu muzaffer İslam ordusunun satvetli mümessili Refet Paşa dün Darü'lhilafeye

³⁹ Seyfi Nutku, “Gençlik Anadolu'nun Temsilcisi Refet Paşa'yı İstanbul'da Nasıl Karşıladı”, *Yakın Tarihimiz*, C III, S. 35 (25 Ekim 1962), ss. 261-263.

⁴⁰Kemal Özbay, “Osmanlı- Türk Ordularında Sağlık Hizmetleri Teşkilatı ve Personelinin Yetiştirilmesi”, *Türk Hekimliği Tarihi*, C II, İstanbul 1976, s.187.

⁴¹ Nutku, *a.g.m.*, s.261.

⁴² Nutku, *a.g.m.*, s.263.

⁴³*A.g.m.*, s.263.

geldi!”⁴⁴ şeklinde manşet atmıştı. Vakit gazetesi ise halkın coşkusunu şu şekilde satırlarına taşımıştı: “Şimdiye kadar şebrimiz hiçbir sebeple bu kadar kendi kalbinden kopup gelmiş bir ved ve çuşiş göstermemiştir. İstanbul'un taribinde, bu tarzda bir günün misalsiz olduğunu söylemek hiçte mübalağa olmaz”⁴⁵.

Aynı zamanda Vakit gazetesi yazarlarından olan Ahmet Emin Bey, Refet Paşa'nın gelişini “Tarihi Bir Gün” olarak nitelendirmişti⁴⁶. O dönemde yayınlanan Gülerüz Dergisi de 21 Teşrin-i evvel 1338 tarihli sayısında “Hoş geldin Refet Paşa” isimli şiir ile tam bir sayfayı bu önemli güne ayırmıştı⁴⁷.

Gülerüz, 21 Teşrin-i evvel 1338

Refet Paşa Gülnihal Vapurundan indikten sonra etrafını saran İstanbul gazetecilerine beyanatta bulundu. Bu beyanlarından birinde paşa şunları söylüyordu:

“Milletimizi temsil eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Hiç şüphesiz çok sevdiğimiz ve muhterem Başkumandanımızın mümessili sıfatıyla bu anda İstanbul'u selamladığımdan dolayı pek mesudum. Öyle bir his ile geliyorum ki, o hissi tasvir edebilmek benimde elimde değil. Her halde bu dakikada anlayabildiğim bir şey varsa, o da hâkimiyeti eline alan bir milletin ne kadar büyük şeylere muvaffak olabileceğini bir kere daha kuvvetle his etmekteyimdir”⁴⁸.

Ankara'nın temsilcisine kucaklarını açan İstanbullular, 19 Ekim 1922 günü Haydarpaşa Garını doldurmuşlardı. O gün garda adeta bir bayram havası esmiş ve gençlik bütün coşku ve sevinciyle TBMM temsilcisini kucaklamıştı.

Refet Paşa İstanbul'da kaldığı süre zarfında birçok kurumu ziyaret etti. Bunlar arasında Darülfünun, Galatasaray Sultanisi, Şehremaneti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Tıbbiye Mektebi bulunmaktaydı. Paşa'nın Tıbbiye Mektebini ziyareti 23 Ekim 1922 günü gerçekleşti. Refet Paşa'yı Haydarpaşa Garında büyük bir sevinçle karşılayarak

⁴⁴Tenbid-i Efkar, 20 Teşrin-i evvel 1338.

⁴⁵Vakit, 20 Teşrin-i evvel 1338.

⁴⁶Sarhan, a.g.e., s.766.

⁴⁷Gülerüz, 21 Teşrin-i evvel 1338.

⁴⁸Vakit, 20 Teşrin-i Evvel 1922.

omuzlarında Tıbbiye yoluna kadar taşıyan Tıbbiye öğrencileri, bu kez de onu Tıbbiye’de ağırlamanın sevincini içlerinde yaşamışlardı. Tıbbiyenin kapısında Refet Paşa’yı göğüslerinde İzmir, Bursa, Edirne, İstanbul yazılı olan dört tane yetim çocuk karşılamak için hazırlanmıştı. Bu çocukların yanında bir de Bahriye mızıkası, bütün Mülkiye ve Askeri Tıbbiye öğrencileri ve öğretmenleri de bulunmuşlardı⁴⁹.

Refet Paşa Tıbbiye’ye geldikten sonra okulun konferans salonunda bir konuşma yaptı. Yapılan bu konuşma gerek içeriği ve gerekse dönemin kendine özgü hassasiyetleri nedeniyle son derece önemliydi. Dönemin en önemli gazeteleri bu konuşmaya sayfalarında geniş yer verdiler. Akşam, Tanın, Sabah, Vakit, Tevhid-i Efkâr, Yeni Şark ve İkdâm gibi gazeteler, paşanın bu konuşmasına büyük bir önem veriyorlardı.

Bu konuşmasında Refet Paşa, Anadolu’da girişilen savaşın kutsiyetini ve Türk Ulusunun verdiği mücadelenin önemine değiniyordu. Bu mücadelede hemen bütün toplum kesimlerinin katkısı vardı. Ancak O, Tıbbiyeliler’in verdiği desteğin üzerinde ayrıntılı biçimde duruyor ve sanki tarihin önünde, bu onuru hak eden gençlere karşı borcunu ödüyormuş gibi bir tavır sergiliyordu. Askeri tıbbiye öğrencilerine seslenen konuşmasının bir yerinde Paşa, bu büyük katkılardan dolayı gençlere; “*Huzurunuzda eğilmek istiyorum*” gibi son derece ağdalı bir ifadede de bulunmaktaydı.

İstanbul’a görkemli bir törenle Haydarpaşa İstasyonu’ndan giren ve kenti yeniden Türkiye’ye katan birliğin başında bulunan Refet Paşa, konuşmasının bir yerinde Tıbbiye öğrencileri için şunları söylemekteydi:

“Gençler! Bu medrese tamamıyla sizin idareniz altındadır. Bu ilim ve irfan medresesi, bir asırdan beri bu memleketi, bu vatani nuruyla, ziyasıyla aydınlattı. Bugünkü zaferin amillerini hazırladı. Hiçbir yerde buradaki kadar cesur gençler, vazife sever gençler, milliyetperver gençler çıkmamıştır. Böyle bir medreseye malik olmak yalnız bu milletin tekeli altındadır. Yeryüzünün en cesur gençleri de sizlersiniz Tıbbiyeliler. Gıpta ile söylüyorum, ben sizin huzurunuzda eğilmek istiyorum. Tıbbiyeliler uzun senelerden beri pek çok şeyler için öldü. Bu milletin tekemil bakke, canı sürüklenirken tekemil isyan sedaları bu ocaktan yükselmiştir⁵⁰.”

Sonuç

Görüldüğü gibi; Anadolu’da emperyalizme karşı verilen mücadele tam bir halk mücadelesiydi. Bu mücadelede bütün toplum kesimleri yer aldığı gibi, Askeri Tıbbiye’de okuyan öğrenciler; yurtseverlik duygularıyla bu büyük kalkışmaya bütün benlikleriyle katkı sunmuş oluyorlardı. Savaşın her aşamasında cepelerde yer alan ve yurt savunmasında ölümü göze alan bu kahraman kuşak, doğal olarak tarihteki haklı yerini de almış oldu.

Tüm halk kesimleri gibi Tıbbiyeler de Milli Mücadele’nin başarıya ulaşır, Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasına son derece önemli katkılar sağladılar. Onlar, aynı zamanda Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhuriyet’i emanet ettiği Türk Gençlerine de en güzel örnek oldular.

Tıbbiyelerin, Milli Mücadele boyunca gösterdikleri antiemperyalist tutumları, ülkenin işgalden kurtuluşu sırasında bir bayram havasına dönüşmüştü. Askeri Tıbbiye

⁴⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Gençliği*, İstanbul, 2004, s.280.

⁵⁰ **Vakit**, 24 Teşrin-i Evvel 1922; Sarıhan, **a.g.e.**, s.280.

öğrencilerinin Türkiye'nin kurtuluşu sürecinde ortaya koydukları büyük özverilerle donatılmış katkıları; en canlı biçimde Refet Paşa'nın, Ulusal Savaşın sonunda İstanbul'a girişinde kendini gösterdi. Bu katkı, yeni Türkiye'nin kuruluşunda kuşkusuz ki en önemli moral değerlerden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Tevhid-i Efkar

Vakit

Güleryüz

Hakimiyet-i Milliye

Araştırma ve İnceleme Eserler

ADIVAR, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Can Yay., İstanbul, 2007.

ARI, Kemal, "İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin Bey", *Yedinci Askeri Tarih Semineri: 1763-1938 Yılları Arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyetinde Ordu ve Toplum: 25-27 Ekim 1999*, Askeri Müze ve Kültür Sitesi (Harbiye-İstanbul) Sunu: 27 Ekim 1999.

ARI, Kemal, *Üçüncü Kılıç: Yüzbaşı Şerafettin ve İzmir'in Kurtuluşu*, Maltepe Ün. Huk. Fak. Yayını, İstanbul, 2007 (İkinci baskı Zeus Kitabevi yay., İzmir, 2007).

ARI, Kemal, "Mudanya Bırakışmasına Uzanan Süreçte Girişimler Ve Doğu Trakya Sorunu", *Osmanlıdan İşgal Yularına Mütarekeden Cumhuriyet Günlerine Mudanya*, Gaye Kitapevi, Bursa, 2008, s.s.98-108.

ASLAN, Betül, Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi, (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi), Erzurum 1991.

BIYIKLIOĞLU, Tefik, *Trakya'da Milli Mücadele*, I, TTK yay., Ankara, 1992.

CEBESÖY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, C.I-III, Temel Yay., İstanbul 2011.

ÇAKMAK, Fevzi, "Tıbbiyeli Hikmet Örneğinde Gençliğin Milli Mücadeledeki Rolü", *Cumhuriyete Giden Yol*, C 1, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2013, ss.456-471.

HATİPOĞLU, Tahir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal İlerlemenin ve Türkçe Eğitimin Öncüsü Tıbbiye*, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara, 2011.

KANDEMİR, Feridun, "Refet Paşa İstanbul'da", *Yakın Tarih*, ss.257-260.

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.

KAYMAZ, Nejat, "T.B.M.M.'nde Misak-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu I", *Tarih ve Toplum*, S.19, (Temmuz, 1983).

NUTKU, Seyfi, "Gençlik Anadolu'nun Temsilcisi Refet Paşa'yı İstanbul'da Nasıl Karşıladı", *Yakın Tarihimiz*, C III, S. 35 (25 Ekim 1962), ss. 261-263.

ÖZATA, Metin, *Atatürk ve Tıbbiyeliler*, Umay Yayınları, İzmir, 2007.

ÖZBAY, Kemal, "Osmanlı- Türk Ordularında Sağlık Hizmetleri Teşkilatı ve Personelinin Yetiştirilmesi", *Türk Hekimliği Tarihi*, C II, İstanbul Matbaası, İstanbul 1976.

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi*, C 2, İstanbul, 1976.

ÖZÇELİK, Ayfer, "Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İstanbul'da Durum (Felah Grubu Raporlarına Göre)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.3, S.9, Ankara 1992, ss.23-26

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Gençliği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C 4, TTK, Ankara, 1996.

TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1991.

TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Atatürk Ve Çevresi Yayınları, Ankara, 1971.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2002.